

Изучаване на прилагателното име в часовете по български език в началното училище

Яна Пометкова

Abstract: *Acquisition of the Adjective in Bulgarian Classes by Primary School Pupils: The paper makes an analysis of the acquisition of a separate word classes – the adjective by focusing in the ways in which the information about the term is presented in the primary school Bulgarian language coursebooks and its grading from one class to another.*

Key words: *Bulgarian language teaching and learning, language term, adjective*

ВЪВЕДЕНИЕ

Обучението по български език в началното училище има пропедевтичен характер – то подготвя учениците за изучаване на езика като система в прогимназиалния етап на основната образователна степен. Въпреки това в учебните програми по Български език (2. – 4. клас) фигурира Колона 4: *Основни нови понятия*, включена към учебното съдържание – в нея са фиксирани понятията, с които учениците трябва да се запознаят в началния курс на обучение и с чиято терминология трябва да боравят.

В настоящата работа ще разгледаме по какъв начин се изучава прилагателното име в часовете по Български език в различните класове на началната училищна степен, какво се надгражда от клас в клас като информация и дали това е достатъчно.

Наблюденията си правим върху учебника по Български език за втори, трети и четвърти клас на издателство „Просвета – София” с автори Р. Танкова, В. Иванова и К. Чернева.

ИЗЛОЖЕНИЕ

В учебника по Български език за втори клас по анализираната тема са включени следните урочни статии: *Прилагателни имена; Род и число на прилагателните имена; Правопис на прилагателните имена*. Във втори клас за първи път се появява терминът *прилагателно име*. Дефиницията за прилагателно име гласи следното: „Дума, която отговаря на въпросите „**Какъв? Каква? Какво? Какви?**”, се нарича **прилагателно име**” (с. 42). Авторите са се спрели само на морфологичния въпрос, с който се открива прилагателното име, като са преценили, че като начало тази информация е достатъчна, за да могат учениците да откриват прилагателните и да ги използват в своята реч. В следващите уроци учениците се запознават с граматическите категории род и число на прилагателното име, а също и с някои правописни особености.

В учебника за трети клас уроците за прилагателно име са два: *Прилагателни имена. Правопис; Частиците за степенуване „по” и „най”*, които, необяснимо защо, се намират след уроците за глагола. В първия урок, *Прилагателни имена. Правопис*, в каре е написано: „Прилагателните имена откриваме с въпросите: Какъв? Каква? Какво? Какви?” (с. 50). От сравнението с дефиницията от втори клас се вижда, че и тук, в III клас, се акцентира върху морфологичния въпрос, с който се открива прилагателното име. Повтарят се правописните особености, изучени във втори клас (за писане на **а** или **ъ** в наставките), като напр.: *лъскав, хубав, хитър, топъл* и др.п., и се внася нова информация за писане на прилагателни имена с двойни съгласни (-нн-): *конен – конна, ценен – ценна* и др.

В следващия урок, *Частиците за степенуване „по” и „най”*, учениците се запознават с частиците за степенуване, за които е написано: „Степенуване – сравняване на лица и предмети по тяхно качество. Използват се частиците за

степенуване ПО и НАЙ. При писане те се отделят с тире”. За пръв път тук, в обяснението на термина *степенуване*, се появява семантичен признак на прилагателното име, и то по индиректно – че се сравняват лица и предмети по тяхно качество. Но никъде дотук не е отбелязано, че прилагателното име означава признак или качество на предмет. При сравняване на информацията за същността на прилагателното име като дума се установява, че в учебника и за втори клас, и за трети клас прилагателното име се обяснява по един и същ начин – чрез морфологичния въпрос за откриване, а липсва най-характерното – семантичният признак: какво назовава прилагателното име. С тази информация би могло да се разширят знанията за прилагателно име в III клас. Разширяването на учебното съдържание за прилагателно име в учебника за III клас се извършва в две насоки: ново правописно правило (двойни съгласни -нн-) и нова граматическа категория (степенуване).

В учебника за четвърти клас на прилагателното име са посветени три урока: *Прилагателни имена; Членуване на прилагателните имена; Употреба и правопис на прилагателните имена*. В първия урок, *Прилагателни имена*, се обобщават знанията за прилагателно име: „Прилагателните имена са части на речта, които откриваме с въпросите: „Какъв?” (с. 38) (учениците трябва да допълнят другите форми на въпроса). С нищо ново не се надграждат знанията за същността на прилагателното име, за неговата семантична страна, а отново дефинирането му се свързва с морфологичния въпрос за откриване. Надграждането на знанията на учениците за прилагателно име в четвърти клас се извършва също в две насоки: нова граматическа категория (членуване), за която съвсем правомерно е отделен специален урок, и сложни прилагателни имена. Повтарят се и се затвърдяват знанията за писане на двойни съгласни (-нн-), за съгласуване на прилагателните със съществителните имена по род и по число.

Един бегъл поглед върху урочните статии за съществително име в учебниците за втори, трети и четвърти клас показва, че съществителното име и в трите класа се обяснява по един и същ начин – чрез морфологичния въпрос. Ще цитираме учебника за втори клас: „Дума, която отговаря на въпроса „**Какво е това**”, се нарича **съществително име**” (с.32), а също и учебника за четвърти клас: „Съществителните имена са части на речта, които откриваме с въпроса „**Какво е това?**” (с. 32).

Намираме за необходимо да се спрем на въпроса за усвояване на езиковите понятия в процеса на обучение по български език.

Обучението по български език е свързано с изучаване на езикови понятия – това са езикови явления, като напр.: думите като части на речта (съществително име, прилагателно име, глагол и др.), определена граматическа категория (род, число, лице, време и др.), граматическо значение (единствено число, множествено число, мъжки род, женски род, среден род, сегашно време, минало свършено време и др.).

Понятието представлява форма на мисленето, която отразява предметите и явленията чрез техните *съществени признаци*, чрез характерните им общи и съществени свойства и отношения. Думите като части на речта се обособяват в десет класа въз основа на обобщено лексикално значение и обобщени граматически значения. Така например съществителните имена се обособяват в отделен клас думи въз основа на следните характерни признаци: обобщено лексикално значение *субстантивност* и общите граматически категории: род, число, определеност/неопределеност.

Работата върху езиковите понятия протича в следните три насоки:

1. Работа върху *семантиката* на езиковото явление, за да стигне до дефиниране на езиковото понятие.

2. Работа върху *граматическите форми* на езиковото явление, т.е. как се образува.

3. Овластяване начините на употреба на формите на езиковото явление, назовано със съответното понятие.

Процесът на формиране на езиковите понятия протича през няколко етапа (2, с. 191). Първият етап включва анализ на езиковия материал (дума, словосъчетание, изречение или текст), в който са употребени форми на разглежданото понятие. Учениците анализират езиковия материал с помощта на учителя, за да отделят съществени признаци на новото понятие, което се изучава. Те се абстрахират от лексикалното значение на дадените думи и се насочват към отделяне на това, което е типично за даденото езиково явление или категория.

Съществените признаци съставят характеристиката на понятието. Понякога в учебниците по Български език те са изнесени в каре, което улеснява учениците. Те могат да се запишат и на учебната дъска, за да се подпомогнат учениците при формулиране на дефиницията на езиковото понятие. Записването фиксира систематизирането на съществените признаци, улеснява сравнението с вече изучени езикови явления или категории. На този втори етап от формиране на езиковото понятие обикновено се въвежда и терминът на понятието. Третият етап представлява самото оформяне на дефиницията за езиковото понятие.

Дефинирането на понятието става въз основа на установените *съществени признаци*, учениците *осъзнават* формулировката на определението за даденото понятие.

В дефиницията за езиково понятие обикновено се включват следните елементи:

- а) *терминът*;
 - б) посочва се *родовото понятие*, по отношение на което даденото понятие се явява видово;
 - в) изброяват се *съществените признаци*;
 - г) уточнява се *морфологичният въпрос*, ако има такъв.
- Така например дефиницията на понятието *прилагателно име* включва:
- а) термин: *прилагателно име*;
 - б) родово понятие: *част на речта*;
 - в) съществени признаци: 1) *назовава признаци*; 2) *тези признаци принадлежат на предмет*;
 - г) морфологичен въпрос: *Какъв? Каква? Какво? Какви? + същ. име*.

Както се вижда, третият компонент в дефиницията са съществените признаци на понятието. Те са толкова на брой, колкото са необходими, за да го разграничат от друго понятие. Така например при дефиниране на понятието *прилагателно име* не е достатъчно, че прилагателното име означава признак, защото има и съществителни имена, които означават признаци, като напр.: *белота*, *дължина* и др. Затова в дефиницията на понятието *прилагателно име* се включва още един съществен признак: *прилагателното име означава признак и този признак е във връзка с предмет, напр.: бял сняг, дълъг път*.

Четвъртият компонент в дефиницията на езиковото понятие е морфологичният въпрос. Той е спомагателен. В основата на уменията да се дефинират думите с помощта на въпроси стои асоциацията между разглежданата дума и въпроса. Тази асоциация има обобщаващ характер. Учениците свикват да свързват въпроса със съответната дума, част на речта, и в началния курс едва след това се въвежда терминът.

Въз основа на всичко това в четвърти клас може да се оформи следната дефиниция за прилагателно име: *Прилагателното име е част на речта, която назовава признак на предмет и отговаря на въпросите Какъв? Каква? Какво? Какви?, зададени към съществително име*.

Тази дефиниция на понятието *прилагателно име*, за разлика от цитираните по-горе в разглежданите учебници, съдържа най-важната част, която не фигурира в

анализираните учебници по Български език – съществени признаци: 1) прилагателното име назовава признак; 2) този признак принадлежи на предмет.

Близка до предложената дефиниция откриваме в учебника по Български език за втори клас на авторския колектив Т. Борисова, Е. Котова, К. Никова и Н. Димитрова, издателство „Булвест 2000“. Тя гласи: „Прилагателното име е дума, която означава признак на предмет. (Признаци са: цвят, големина, форма, качество и др.) (с. 38). Встрани, в цветно каре, са записани формите на морфологичния въпрос: Какъв? Каква? Какво? Какви? Тази дефиниция съдържа: термин (прилагателно име), родово понятие (дума), съществени признаци (означава признак; този признак принадлежи на предмет). В дефиницията не е включен морфологичният въпрос, но приемаме за уместно изнасянето му в схема, в специално цветно каре.

Цитираната дефиниция от учебника по Български език за втори клас с автори Т. Борисова и колектив е близка до дефиницията, дадена за прилагателно име в Граматика на съвременния български език. Том 2/Морфология, издание на БАН: „Прилагателното име е дума, с която се назовава признак, качество или свойство на предмет“ (1, с. 147). Дефиницията в учебника за втори клас по никакъв начин не затруднява малките ученици, напротив, тя им помага да се ориентират по-лесно сред езиковите единици.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Накрая ще обобщим, че въпреки пропедевтичния характер на обучението по български език в началното училище, дефинирането на езиковите понятия в учебниците по Български език (2. – 4. клас) трябва да бъде съобразено с изискванията за състава на дефиниция на езиково понятие. В нея задължително трябва да присъстват съществени признаци на езиковото явление, което се изучава. Едва след като приключи работата по семантиката на езиковото явление и след като то се дефинира, се преминава към работа върху формите на езиковото явление и върху употребата му. Не би трябвало да се допуска в нито един от учебниците по Български език от втори до четвърти клас, на един и същ авторски колектив, в дефиницията на едно и също езиково понятие да не присъстват никакви съществени признаци на езиковото явление.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Граматика на съвременния български книжовен език. Том 2. Морфология. С., БАН, 1983.

[2] Рамзаева, Т. Г. Процесът на работа за усвояване на понятията. Цит. по Ст. Здравкова, А. Карастоянова, Т. Борисова, Н. Чимева, Н. Топузов. Христоматия по методика на обучението по родна реч в началните класове. Благоевград, 1985, 191 – 192.

За контакти:

Доц. д-р Яна Пометкова

Русенски университет „Ангел Кънчев“

Катедра Български език, литература и изкуство

E-mail: pometkova@uni-ruse.bg

Докладът е рецензиран.